

เทศน์โปรดคุณแพพวง วรธนะกุล ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๙

จิตผ่องใส คือ อวิชา

ปกติจิตเป็นสิ่งที่ผ่องใส และพร้อมที่จะสัมผัสสัมพันธ์กับทุกสิ่งทุกอย่างอยู่เสมอ สภาพทั้งหลายเป็น “ไตรลักษณ์” ตกอยู่ในกฎแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งนั้นไม่มีเว้น แต่ธรรมชาติของจิตที่แท้จริงนั้นไม่ได้อยู่ในกฎนี้ เท่าที่จิตเป็นไปตามกฎของ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ” ก็เพราะสิ่งที่เป็นไตรลักษณ์ คือสิ่งที่หมุนเวียนเข้าไปเกี่ยวข้องกัจิต จิตจึงหมุนเวียนไปตามเขา แต่หมุนเวียนไปด้วยธรรมชาติที่ไม่แตกไม่สลาย หมุนไปตามสิ่งที่มีอำนาจให้หมุนไป แต่ที่เป็นอำนาจของจิตอยู่โดยหลักธรรมชาตินั้น คือ “รู้และไม่ตาย” ความไม่ตายนี้แลเป็นสิ่งที่เหนือความแตก ความไม่แตกสลายนี้แลเป็นสิ่งที่เหนือกฎไตรลักษณ์และ “หลักสากลนิยม” ทั้งหลาย แต่ที่ไม่ทราบก็เพราะธรรมชาติที่เป็นสมมุติเข้าไปเกี่ยวข้องรุ่มล่อมจิตเสียหาย จิตจึงกลมกลืนกับเรื่องเหล่านี้ไปเสีย

ที่เราไม่ทราบว่าการเกิดตายเป็นของมีมาดั้งเดิมประจำจิตที่มีกิเลสเป็นเชื้อ ก็เพราะความไม่ทราบเป็นเรื่องของกิเลส ความเกิดตายเป็นเรื่องของกิเลส เรื่องเราจริง ๆ เรื่องเราล้วน ๆ คือเรื่องจิตล้วน ๆ ไม่มีอำนาจเป็นตัวของตัวเองได้ อาศัยของจอมปลอมมาเป็นตัวของตัวเรื่อยมา การแสดงออกของจิตจึงไม่ตรงตามความจริง มีการแสดงออกต่าง ๆ ตามกลมารยาของกิเลส เช่นทำให้กลัว ทำให้สะทกสะท้าน กลัวจะเป็นกลัวจะตาย กลัวอะไรกลัวไปหมด แม้ทุกข็น้อยทุกข็ใหญ่อะไรมาปรากฏก็กลัว อะไรกระทบกระเทือนไม่ได้เลยมีแต่กลัว ผลที่สุดในจิตจึงเต็มไปด้วยความหวาดความกลัวไปเสียสิ้น นั่น! ทั้ง ๆ ที่เรื่องความหวาดความกลัวเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องของจิตโดยตรงเลย แต่ก็ทำให้จิตหวั่นไหวไปตามจนได้

เราจะเห็นได้เวลาที่จิตชำระจนบริสุทธิ์ล้วน ๆ แล้ว ไม่มีอะไรเข้าไปเกี่ยวข้องได้แล้ว จะไม่ปรากฏเลยว่าจิตนี้กลัว กลัวก็ไม่ปรากฏ กลัวก็ไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ธรรมชาติของตัวเองอยู่โดยลำพังหรือโดยหลักธรรมชาติตลอดเวลา “อกาลิโก” เท่านั้น นี่เป็นจิตแท้ จิตแท้ นี้ต้องเป็น “ความบริสุทธิ์” หรือ “สุอุปาทิเสสนิพพาน” ของพระอรหันต์ท่านเท่านั้น นอกจากนี้ไม่อาจเรียก “จิตแท้” อย่างเต็มปากเต็มใจได้ สำหรับผู้แสดงกระตาคใจไม่อาจเรียกได้

“จิตตั้งเดิม” หมายถึงจิตตั้งเดิมแห่ง “วิญญูะ” ของจิตที่เป็นอยู่นี้ ซึ่งหมุนไปเวียนมา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ในหลักธรรมว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตเดิมแท้ผ่องใส” นั่น! “แต่อาศัยความคละเคล้าของกิเลสหรือกิเลสจรมมา จึงทำให้จิตเศร้าหมอง” ท่านว่า

“จิตเดิมแท้” นั้นหมายถึงเดิมแท้ของสมมุติต่างหาก ไม่ได้หมายถึงความเดิมแท้ของความบริสุทธิ์ เวลาท่านแยกออกมา “ปกัสสรมิทฺ จิตฺตํ ภิกฺขเว” “ปกัสสร” หมายถึงประภัสสร คือความผ่องใส ไม่ได้หมายถึงความบริสุทธิ์ นี่หลักเกณฑ์ของท่านพูดถูกต้องหาที่แย้งไม่ได้เลย ถ้าว่าจิตเดิมเป็นจิตที่บริสุทธิ์นั้นจะมีที่ค้านกันว่า “ถ้าบริสุทธิ์แล้วมาเกิดทำไม?” นั่น แน่ะ!

ท่านผู้ชำระจิตบริสุทธิ์แล้วท่านไม่ได้มาเกิดอีก ถ้าจิตบริสุทธิ์แล้วชำระกันทำไม มันมีที่แย้งกันตรงนี้ จะชำระเพื่ออะไร? ถ้าจิตผ่องใสก็ชำระ เพราะความผ่องใสนั่นแหละคือตัว “อวิชา” แท้ไม่ใช่อื่นใด ผู้ปฏิบัติจะทราบประจักษ์ใจของตนในขณะที่จิตได้ผ่านจากความผ่องใสนี้ไปแล้วเข้าถึง “วิมุตติจิต” ความผ่องใสจะไม่ปรากฏตัวเลย นั่น! ทราบได้ตรงนี้ อย่างประจักษ์กับปฏิบัติ และค้านกันได้ก็ค้านกันตรงนี้ เพราะความจริงนั้นจะต้องจริงกับใจของบุคคล เมื่อใครทราบใครรู้ก็ต้องพูดได้เต็มปากทีเดียว

ฉะนั้นจิตของพวกเรากำลังตกอยู่ในวงล้อม ทำให้หวาดให้กลัว ให้รักให้ชัง ให้เป็นทุกสิ่งทุกอย่างชื่อว่า เป็นอาการของสมมุติ เป็นอาการของกิเลสโดยสิ้นเชิง ตัวเราเองไม่ได้พลังจิตเป็นของตนเอง มีแต่พลังของกิเลสตัณหาอาสวะ มันผลึกมันตันอยู่ทั้งวันทั้งคืน ยืนเดิน นั่ง นอน แล้วเราจะหาความสุขความสบายมาจากที่ไหน เมื่อธรรมชาตินี้ซึ่งเป็นของแปรสภาพอยู่ตลอดเวลา ยังมายั่วจิตให้เป็นไปตามอีกด้วยโดยที่เราไม่รู้สึกละ

โลกนี้จะหาความสุขที่ไหน หาไม่ได้ ถ้าไม่ได้ถอดถอนธรรมชาติเหล่านี้ออกจากจิตใจโดยสิ้นเชิงเสียเมื่อไร จะหาความทรงตัวอยู่อย่างสบายหายห่วงไม่ได้เลย จะต้องกระดิกพลิกแพลงหรือต้องเอนโน้นเอนนี้ ตามสิ่งที่มาเกี่ยวข้องยั่ววนมากน้อย ฉะนั้นท่านจึงสอนให้ชำระจิต ซึ่งเป็นการชำระความทุกข์ทรมานของตนนั้นแล

ไม่มีผู้ใดที่จะหยั่งถึงหลักความจริงได้อย่างแท้จริงดังพระพุทธเจ้า มีพระองค์เดียวที่เรียกว่า “สยัมภู” โดยไม่ต้องได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้หนึ่งผู้ใดเลย ในการแก้กิเลสออกจากพระทัยของพระองค์ ทรงทำหน้าที่ทั้งเป็นนักศึกษาทั้งเป็นครูไปในตัวลำพังพระองค์เดียว จนได้ตรัสรู้ถึงขั้น “ยอดธรรม ยอดคน ยอดศาสดา”

ส่วนทางสมาธิด้านความสงบนั้น ท่านคงได้ศึกษาอบรมมาบ้างเหมือนกันกับดาบสทั้งสอง ไม่ปฏิเสธ แต่นั่นไม่ใช่ทางถอดถอนถึงความเป็น “สัพพัญญู” ได้ เวลาจะเป็น

“สัพพัญญู” ก็เสด็จออกจากดาบสทั้งสองไปบำเพ็ญล่ำพั่งพระองค์เดียว และทรงรู้เองเห็นเองโดยไม่มีครูสั่งสอนเลย แล้วนำธรรมนั้นมาสั่งสอนโลก พอได้รู้บุญรู้บาป รู้นรกสวรรค์ ตลอดจนนิพพานมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ หากไม่มีใครมาสั่งสอนเลย สัตว์โลกก็จะแบกแแต่กองเพลิงเต็มหัวใจไม่มีวันเวลาปล่อยวางได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ควรจะเห็นคุณค่าแห่งธรรมที่ท่านนำมาสอนโลกได้โดยยาก ไม่มีใครในโลกสามารถทำได้อย่างท่านเลย

เวลานี้อะไรเป็นเครื่องหุ้มห่อจิตใจ หากความ “ผ่องใส” และ “ความบริสุทธิ์” ไม่ได้ทั้ง ๆ ที่เราต้องการหาความบริสุทธิ์ด้วยกันทุกคน อะไรเป็นเครื่องปิดบังอยู่เวลานี้? ถ้าพูดตามหลักธรรมชาติแล้ว ก็มีชั้นห้าเป็นที่หนึ่ง ส่วน “จิตวิเศษ” นั้นยกไว้ก่อน เอาแต่ที่เด่น ๆ คือชั้นห้าเป็นที่หนึ่ง และที่เป็นสหายนั่นก็คือรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ซึ่งติดต่อสื่อสารกันกับตา หู จมูก ลิ้น กาย และเข้าไปประสานกับใจ จากนั้นก็เป็น “ความสำคัญ” ขึ้นมาอย่างนั้นอย่างนี้จากรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แล้วนำเอาอารมณ์ที่ผ่านไปแล้วนั้นแล เข้ามาผูกมัดวุ่นวาย หรือมาหุ้มห่อตัวเองให้มีมิติปิดตาไปด้วยความรัก ความชัง ความเกลียด ความโกรธ และอะไร ๆ เต็มไปหมด ซึ่งได้มาจากสิ่งดังกล่าวทั้งนั้น

ส่วนที่ฝังอยู่ลึกก็คือชั้นของเรานี้ เราถือว่าเป็นตัวเป็นตนของเรามาตั้งแต่เด็กตา บรรพกาลไหน ๆ ทุกชาติทุกภาษา แม้จะเป็นสัตว์ก็ต้องถือว่าเรานี้เป็นของเรา นี่เป็นสัตว์ เป็นตัวของสัตว์ เป็นตัวของเรา จะเป็นกายทิพย์ ร่างกายทิพย์ก็เป็นตัวของเรา จะเป็นเปรต เป็นผีเป็นอะไรก็ตามเถอะ สิ่งนี้อาศัยอยู่ร่างหยาบร่างละเอียด ต้องถือว่าเป็นเราเป็นของเราด้วยกันทั้งนั้น จนกระทั่งมาเป็นมนุษย์ที่รู้จักดิรู้จักชั่วบ้างแล้ว ก็ยังต้องถือว่า “นี่เป็นเราเป็นของเรา” ในชั้นห้า รูปก็เป็นเรา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นเราเป็นของเรา เหล่านี้ยังฝังอยู่อย่างลึกลับ

ฉะนั้นท่านจึงสอนให้พิจารณา การพิจารณาก็เพื่อจะารู้ชัดเจนตามความจริงของมัน แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นสำคัญผิดว่าตน เพื่อความเป็นอิสระนั่นเองไม่ใช่เพื่ออะไรตามปกติของเขาแล้วจะพิจารณาเขาทำไม? รูปก็เป็นรูป เสียงเป็นเสียง กลิ่นเป็นกลิ่น รสก็เป็นรส เครื่องสัมผัสต่างๆ เป็นธรรมชาติของเขาอยู่ตั้งเดิม เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นข้าศึกอะไรต่อเราเลย ไปพิจารณาเขาทำไม?

การพิจารณาก็เพื่อให้ทราบความจริงของสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริงของเขา แล้วทราบความลุ่มหลงของตนด้วยการพิจารณานี้ และถอนตัวเข้ามาด้วยความรู้ การที่จิตเข้าไปจับจองยึดมั่นว่าเป็นตนเป็นของตน ก็เพราะความลุ่มหลงนั่นเอง

เมื่อพิจารณาเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นอะไรอย่างชัดเจนแล้ว จิตก็ถอนตัวเข้ามาด้วยความรู้ความเข้าใจด้วยปัญญา หมัดกั่วงวลกับสิ่งเหล่านั้น การพิจารณาอันใดที่เด่นชัดในบรรดาขั้นตอนนี้ ไม่ต้องไปสำคัญมันหมาย คือคาดคะเนว่าเราไม่ได้พิจารณาขั้นนี้ทำโดยทั่วถึง คือทุกขั้นก็ไปโดยลำดับ ไม่ต้องไปให้ความสำคัญ ขอแต่ว่าขั้นใดเป็นที่เด่นชัดซึ่งควรพิจารณาในเวลานั้น และเหมาะสมกับจริตนิสัยของเรา ก็ให้พิจารณาค้นคว้าในขั้นนั้นให้ชัดเจน เช่น รูปขั้นนี้ เป็นต้น

ในรูปขั้นนี้ มีอาการโดดเด่นในความรู้สึกของเรา ที่เกิดความสนใจอยากจะพิจารณา มากกว่าอาการอื่นๆ เราจึงจับจุดนั้น กำหนดพิจารณาให้เห็นความจริงของมันว่า “ทุกข์คืออะไร?”

ตามหลักธรรมท่านกล่าวไว้ว่า “ทุกข์” คือความทนไม่ได้ มันไม่ค่อยสนิทใจเราซึ่งเป็นคนมีนิสัยหยาบ จึงชอบแปลแบบกลางเนื้อชอบกลางยาเป็นส่วนมากกว่า “ทุกข์ คือความบีบบังคับอยู่ตลอดเวลา” นี้เหมาะกับใจเราที่หยาบมาก ดังธรรมบทว่า “ยมปิ จจฺฉ นลภติ ตมปิ ทุกฺขํ” นี้ตรงกับคำที่ว่านี้ คือปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สมใจก็เป็นทุกข์ เป็นทุกข์คืออะไร? ก็คือบีบคั้นตัวเองนั่นแหละ หรือเกิดความไม่สบายนั่นแหละ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็ไม่ได้สบาย ปรารถนาสิ่งใดแม้ได้แล้ว แต่สิ่งนั้นพลัดพรากจากไปเสียก็เป็นความทุกข์ขึ้นมา ความทุกข์อันนี้เข้ากันได้กับคำว่า “มันบีบบังคับ” ความบีบบังคับนั่นแหละคือความทุกข์ ความทนไม่ได้ เมื่อทนไม่ได้ก็เป็นไปตามเรื่องของเขา ไปยุ่งกับเขาทำไม! ความจริงจะเป็นขั้นใดหรือไตรลักษณ์ใดก็ตาม ใจของเราไปยึดไปถือเขาต่างหาก จึงต้องมาพิจารณาให้ชัดเจนในขั้นนี้

รูปขั้นนี้ อาการใดดูให้เห็นชัดเจน ถ้ายังไม่ทราบชัดใน “ปฏิกุล” ซึ่งมีอยู่ในรูปขั้นนี้ของเรา ก็ให้ดูป่าช้าในตัวของเราให้เห็นชัดเจน คำว่า “เยียมป่าช้า” ให้เยียมที่นี่ แม้เยียมป่าช้านอกก็เพื่อน้อมเข้ามาสู่ป่าช้าในตัวของเรา “ป่าช้านอก” คนตายในครั้งพุทธกาล มันป่าช้าผีดิบทั้งเคลื่อนไหว ไม่ค่อยจะเผาะจะฝังกันเหมือนอย่างทุกวันนี้ ท่านจึงสอนให้พระไปเยียมป่าช้า ที่ตายเก่าตายใหม่เคลื่อนไหวกลาดเต็มไปหมดในบริเวณนั้น เวลาเข้าไปให้เข้าทางทิศนั้นทิศนี้ ท่านก็สอนไว้โดยละเอียดถี่ถ้วน ด้วยความฉลาดแหลมคมของพระพุทธเจ้าผู้เป็น “สยัมภู” หรือ “ผู้เป็นศาสดาของโลก” ท่านสอนให้ไปทางเหนือลม ไม่ให้ไปทางใต้ลม จะเป็นอันตรายต่อสุขภาพ เพราะกลิ่นซากศพที่ตายเก่าตายใหม่นั้น ๆ

เมื่อไปเจอซากศพเช่นนี้เข้าแล้ว ความรู้สึกเป็นอย่างไร แล้วให้ไปดูซากศพชนิดนั้น ๆ ความรู้สึกเป็นอย่างไร ให้ประมวลหรือ “โอปนยโก” น้อมเข้ามาสู่ตัวเองซึ่งเป็นซาก

อันหนึ่ง ท่านสอนให้พิจารณาอย่างนี้ เมื่อเราได้สักขีพยานคือตัวเราเอง ว่าชากศพที่อยู่ในป่าช้าภายนอกนั้นเป็นอย่างไรแล้ว น้อมเข้ามาสู่ป่าช้าภายในคือตัวเราเอง เมื่อได้หลักเกณฑ์ที่นี้แล้ว การเยี่ยมป่าช้านั้นก็ค่อยจางไป ๆ แล้วมาพิจารณาป่าช้านี้ให้เห็นชัดเจนขึ้นโดยลำดับ คือกายนี้เป็นบ่อปฏิภูมุน่าเกลียด ต้องชะล้างอาบสรง ทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา

ทุกสิ่งทุกอย่างที่มาเกี่ยวข้องกับทุกส่วนของร่างกายเรา นี้ มีอะไรที่เป็นของสะอาด แม้เครื่องอุปโภคบริโภคเมื่อนำมาบริโภคก็กลายเป็นของปฏิภูมุนับแต่ขณะเข้าทาง मुख ทวารและผ่านลงไปโดยลำดับ เครื่องนุ่งห่มใช้สอยต่างๆ มันก็สกปรก ต้องไปชะล้างซักฟอกยุ่งไปหมด ที่บ้านที่เรือนก็เหมือนกัน ต้องชะล้างเช็ดถูปิดกวาดอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นป่าช้าขึ้นที่นั่นอีก เพราะความสกปรกเหม็นคลุ้งทั่วดินแดน มนุษย์ไปอยู่ที่ไหน ต้องทำความสะอาด เพราะมนุษย์สกปรก แน่ะ! ในตัวเราซึ่งเป็นตัวสกปรกอยู่แล้ว สิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตัวเรานั้นจึงสกปรก แม้แต่อาหารหวานคาวที่มีรสเอร็ดอร่อยน่ารับประทาน สีสันวรรณณะก็น่าดูน่าชม พอเข้ามาคละเคล้ากับสิ่งสกปรกที่มีอยู่ภายในร่างกาย เช่น น้ำลาย เป็นต้น ก็กลายเป็นของสกปรกไปด้วย อาหารชนิดต่างๆ ที่ผ่าน मुख ทวารเข้าไปแล้ว เวลาคายออกมา จะนำกลับเข้าไปอีกไม่ได้ รู้สึกขยะแขยงเกลียดกลัว เพราะเหตุไร? ก็เพราะร่างกายนี้มีความสกปรกอยู่แล้วตามหลักธรรมชาติของตน อันใดที่มาเกี่ยวข้องกับร่างกายนี้จึงกลายเป็นของสกปรกไปด้วยกัน

การพิจารณาอย่างนี้เรียกว่า “พิจารณาป่าช้า” “พิจารณา อสุภกรรมฐาน”

อ้าว กำหนดเข้าไป ในหลักธรรมชาติของมันเป็นอย่างนี้ ดูทุกแง่ทุกมุมตามความถนัดใจ คือปกติเมื่อเราดูในจุดนี้แล้ว มันจะค่อยซึมซาบไปจุดนั้นๆ โดยลำดับ ถ้าสติกับความรู้สึกสืบทอดกันอยู่แล้ว ปัญญาจะต้องทำงานและก้าวไปไม่ลดละ จะมีความรู้สึกซาบซึ้งในการรู้จริงเห็นจริงโดยลำดับ นี่เป็นปัญญาระดับแรกของการพิจารณา

เมื่อพิจารณาในชั้น “ปฏิภูมุน” แล้ว พิจารณาความเปลี่ยนแปลงสภาพของร่างกาย คือ ความปฏิภูมิก็คืออยู่ในร่างกายนี้ ป่าช้าฝังก็อยู่ในร่างกายนี้ ป่าช้าฝังแห่งฝังสดีร้อยแปดอะไรก็รวมอยู่ในนี้หมด เวลานั้นไปเผาไปต้มแกงในเตาไฟ ไม่เห็นว่าเป็นป่าช้ากันบ้างเลย แต่กลับว่า “ครัวไฟ” ไปเสีย ความจริงก็คือป่าช้าของสัตว์นั้นแหละ และชนเข้ามาเก็บเอาไว้ที่นี้ (ห้องคน) ในหลุมในบ่ออันนี้เต็มไปหมด นี่ก็คือที่ฝังศพของสัตว์ต่างๆ เราตีๆ นั้นแลถ้าคิดให้เป็นธรรม คือให้ความเสมอภาค เพราะศพใหม่ศพเก่าเคลื่อนอยู่ที่นี่ เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้วจะไม่เกิดความสะอิดสะเอียน ไม่เกิดความสังเวชสลดใจแล้วจะเกิดอะไร? เพราะความจริงเป็นอย่างนั้นแท้ๆ

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ถึงความจริง เพราะความจริงมีอยู่อย่างนี้ ถ้าเราไม่เป็นเกลียวกับความจริง ใครๆ ก็จะได้ปลดเปลื้องความยึดมั่นถือมั่นความสำคัญผิด อันเป็นความโง่เขลาเบาปัญญาของตนออกได้เป็นลำดับๆ จิตใจจะมีความสว่างกระจ่างแจ้ง ฉายแสงออกมาด้วยความสง่าผ่าเผยของอากัฏฐาญต่อความจริง ที่สัมผัสสัมพันธ์กับตนอยู่ตลอดเวลา พอใจรับความจริงทุกแง่ทุกมุมด้วยความเป็นธรรมไม่ลำเอียง แม้ยังละไม่ขาดก็พอมีความเบาใจ มีที่ปลงที่วางบ้าง ไม่แบกหามอุปาทานในชั้นเสียจนย่ำแย่ตลอดไป แบบภาคิณฑานว่า “คนโง่นั้นหนักเท่าไรยั้งคนเข่า” “ปราชญ์ท่านเบาเท่าไรยั้งคนออกจนหมดสิ้น!”

เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว จงพิจารณาความแปรสภาพของชั้น ชั้นแปรทุกชั้นทุกอันทุกสัดทุกส่วนบรรดาที่มีในร่างกายนี้ แม้แต่ผมเส้นหนึ่งไม่ได้เว้นเลย แปรสภาพเหมือนกันหมด อันไหนที่เป็นเรา อันไหนที่เป็นของเรา ที่ควรยึดถือ?

คำว่า “อนตตา” ก็เหมือนกัน ยิ่งสอนย้ำความไม่น่ายึดถือเข้าไปอย่างแนบสนิท อนตตาก็อยู่ในชั้นเดียวกัน ชั้นเดียวกันนี้แหละที่เป็นอนตตา ไม่ใช่เรา! และของใครทั้งสิ้น! เป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างๆ ที่คละเคล้ากันอยู่ตามธรรมชาติของตนๆ ไม่สนใจว่าใครจะรักจะชัง จะเกลียดจะโกรธ จะยึดถือหรือปล่อยวาง

แต่มนุษย์เรานั้นมือไวใจเร็ว อะไรผ่านมาก็คว่ำมับๆ ไม่สนใจคิดว่าผิดหรือถูกอะไรบ้างเลย มือไวใจเร็วยิ่งกว่าลิ่งร้อยตัว แต่มักไปตำหนิลิงว่าอยู่ไม่เป็นสุขกันทั้งโลก ส่วนมนุษย์เองอยู่ไม่เป็นสุข ทุกอิริยาบถเต็มไปด้วยความหลุกหลิก คึกคะนองน้ำล้นฝั่งอยู่ตลอดเวลา ไม่สนใจตำหนิกันบ้างเลย “ธรรม” ที่ท่านสอนไว้ จึงเปรียบเหมือนไม้สำหรับตีมือลิงตัวมือไวใจคะนองนั้นแล!

“ไตรลักษณ์” มี อนตตา เป็นต้น ท่านชูไว้ตบไว้ ตีข้อมือไว้ “อย่าไปเอื้อม!” ตบไว้ ตีไว้ “อย่าไปเอื้อมว่าเป็นเราเป็นของเรา” นั่น! คำว่า “รูป อนตตา” ก็อุปมาเหมือนอย่างนั้นเอง “อย่าเอื้อม” “อย่าเข้าไปยึดถือ!” นั่น! ให้เห็นว่ามันเป็นอนตตาอยู่แล้ว นั่นนะ! ธรรมชาติของมันเป็นอนตตา ไม่เป็นของใครทั้งหมด “อนตตา ไม่เป็นตน” ก็บอกอยู่แล้ว นี่คือการพิจารณาร่างกาย

เอาละที่นี้กำหนดให้มันสลายไป จะสลายลงไปแบบไหนก็เอาตามความถนัดใจ อันนั้นเปื่อยลง อันนี้เปื่อยลง อันนั้นขาดลง อันนี้ขาดลง กำหนดดูอย่างเพลินใจด้วยปัญญาของตน อันนั้นขาดลง อันนี้ขาดลง ขาดลงไปจนขาดลงไปทุกชั้นทุกอัน ตั้งแต่กะโหลกศีรษะขาดลงไป กระดูกแต่ละชิ้นละอันเมื่อหนึ่งหุ้มมันเปื่อยลงไปแล้ว เนื้อก็เปื่อยลงไปแล้ว

เส้นเอ็นที่ยึดกันขาดเปื่อยลงไปแล้ว มันทนไม่ได้ต้องขาดไป ๆ เพราะมีชั้นติดชั้นต่อกันอยู่
 อย่างนี้ด้วยเอ็นเท่านั้น เมื่อเส้นเอ็นเปื่อยลงไป ส่วนต่างๆ ต้องขาดลงไป ขาดลงไปกองอยู่
 กับพื้น และเรียกรวดกระจายเต็มบริเวณ มีหนายังกำหนดให้แรงกาหมากินและกัดทิ้ง
 ไปทั่วบริเวณ ใจจะมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง

อ้าว กำหนดดู! ส่วนที่เป็นน้ำมันก็กระจายลงไป ซึมซาบลงไปในดินด้วย เป็นไอขึ้น
 ไปบนอากาศด้วย แล้วก็แห้งเข้าไป ๆ จนไม่ปรากฏสิ่งที่แข็ง เมื่อแห้งเข้าไปแล้วก็กลายเป็น
 ดินตามเดิม ดินเป็นดิน น้ำเป็นน้ำ ลมเป็นลม ซอยลงไป อันใดก็ตามในธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม
 ไฟนี้ เป็นสิ่งประจักษ์ในทางสัจธรรมด้วยกันทั้งนั้น เราไม่ต้องคิดว่าเราพิจารณาดินชัด แต่
 ส่วนนั้นไม่ชัดส่วนนี้ไม่ชัด ไม่ต้องว่า พิจารณาให้มันชัดไปส่วนใดส่วนหนึ่งก็ตาม มันต้อง
 ทัวถึงกันหมด เพราะดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นที่เปิดเผยอยู่แล้วในสายตาของเราก็เห็น ภายใน
 ร่างกายนี้น้ำเราก็มีอยู่แล้ว ลมคือลมหายใจ เป็นต้น ก็มีชัด ๆ เห็นชัด ๆ อยู่แล้ว แน่ะ! ไฟ
 คือความอบอุ่นในร่างกาย เป็นต้น แน่ะ! ต่างก็มีอยู่แล้วภายในร่างกายนี้ ทำไมจะไม่ยอมรับ
 ความจริงของมันด้วยปัญญาอันชอบธรรมเล่า เมื่อพิจารณาหลายครั้งหลายหนมันต้องยอม
 รับ ฝืนความจริงไปไม่ได้ เพราะต้องการความจริงอยู่แล้วนี่

พิจารณาลงไป ค้นหาขึ้นไต่ว่าเป็นเราเป็นของเรา หาดูซิไม่มีเลยแม้แต่ขึ้นเดียว !
 มันเป็นสมบัติเดิมของเขาเท่านั้น คือดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นสมบัติเดิมของธาตุต่างๆ นี่อัน
 หนึ่ง ดูอย่างนี้ จิตสงบแล้วลงไปได้ และไม่ใช่อารมณ์ที่พาให้จิตฟุ้งเพื่อเห่อเหิมคะนอง แต่
 เป็นธรรมที่ทำให้ใจสงบเย็นต่างหาก ท่านจึงสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ จนเป็นที่เข้าใจและ
 ชำนาญ

เมื่อจิตได้เห็นประจักษ์ด้วยปัญญาแล้ว จิตจะเป็นอื่นไปไม่ได้ ต้องถอนตัวเข้าไปสู่
 ความสงบแล้วแน้อยู่ภายใน ปลดปล่อยความกังวลใดๆ ทั้งหมด นี่เป็นขั้นหนึ่งในการพิจารณา
 ธาตุชั้นธ!

อ้าว วาระต่อไปพิจารณาทุกขเวทนา เฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่เจ็บไข้ได้ป่วย หรือ
 ขณะที่นั่งมาก ๆ เกิดความเจ็บปวดมาก เอาตรงนี้แหละ ! นักรบต้องรบในเวลาที่มีข้าศึก ไม่
 มีข้าศึกจะเรียกนักรบได้อย่างไร อะไรเป็นข้าศึก? ทุกขเวทนาคือข้าศึกของใจ เจ็บไข้ได้ป่วย
 มีทุกข์ตรงไหน นั่นแหละคือข้าศึกอยู่แล้ว ถ้าเราเป็นนักรบเราจะถอยไปหลบอยู่ที่ไหน?
 ต้องสู้จันรู้และชนะด้วยความรู้

อ้าว เวทนามันเกิดขึ้นจากอะไร? ตั้งแต่เกิดมาจนเรเริ่มนั่งที่แรกไม่เห็นเป็น แต่
 ก่อนเรายังไม่เริ่มเป็นไข้ ไม่เห็นปรากฏทุกขเวทนาขึ้นมา นี่เวลาเราเจ็บไข้ได้ป่วย

ทุกขเวทนาจึงปรากฏขึ้นมา แต่ก่อนนี้มันไปหลบซ่อนอยู่ที่ไหน? ถ้าเป็นตัวของเราจริง จิตเรารู้อยู่ตลอดเวลา ทุกขเวทนาชนิดนี้ทำไมไม่ปรากฏอยู่ตลอดเวลา ทำไมจึงมาปรากฏในขณะนี้? ถ้าทุกขเวทนาเป็นเรา เวลาทุกขเวทนาดับไปทำไมจิตจึงไม่ดับไปด้วย ถ้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจริงๆ ต้องดับไปด้วยกัน จิตยังมีความรู้สึกอยู่ตราบไต่ ทุกขเวทนามีอยู่ตราบนั่น ถ้าเป็นอันเดียวกันแล้วไม่ควรดับไป ต้องพิจารณาดูให้ชัด และแยกดูกายด้วย ขณะที่ทุกข์เกิดขึ้น เช่น เจ็บแสบเจ็บขา ปวดกระดูกขึ้นนั่นขึ้นนี่ จึงกำหนดดูกระดูก ถ้ามันปวดกระดูกเจ็บกระดูกมาก ๆ ในเวลานั้น

“กระดูกนี้หรือเป็นตัวทุกข์?” เอ้าถามดู และถามที่ตรงไหนให้จ่อจิตลงที่นั่นด้วยนะ อย่าถามแบบเผอเรอไปต่างๆ ให้ถามด้วย “จ่อจิตเพื่อรู้ความจริง” จ่อจิตแน่วอยู่กับทุกข์ จ้องอยู่กับกระดูกชิ้นนั้นท่อนั้นที่เข้าใจว่าเป็นตัวทุกข์ ดูให้ดีว่ากระดูกชิ้นนี้หรือเป็นทุกข์ กำหนดดูเพื่อเป็นข้อสังเกตด้วยปัญญาจริงๆ ถ้ากระดูกนี้เป็นทุกข์จริงๆ แล้ว เวลาทุกข์ดับไปทำไมกระดูกนี้ไม่ดับไปด้วย นั่น! ถ้าเป็นอันเดียวกันจริง เมื่อทุกข์ดับไปกระดูกนี้ต้องดับไปด้วยไม่ควรจะยังเหลืออยู่ แต่ในเวลาโรคร้ายไข้เจ็บหายไป หรือเวลาเราลุกจากที่นั่งภาวนาแล้ว ความเจ็บปวดมาก ๆ นี้หายไป หรือทุกข์นี้หายไป กระดูกทำไมไม่หายไปด้วยถ้าเป็นอันเดียวกัน นี่แสดงว่าไม่ใช่อันเดียวกัน เวทนามีไม่ใช่อันเดียวกันกับกาย กายก็ไม่ใช่อันเดียวกันกับเวทนา กายกับจิตก็ไม่ใช่อันเดียวกัน ต่างอันต่างจริงของเขา แล้วแยกดูให้เห็นชัดเจนตามความจริงนี้ จะเข้าใจความจริงของสิ่งเหล่านี้โดยทางปัญญาไม่สงสัย

เวทนาจะปรากฏเป็นความจริงของมัน ผลสุดท้ายการพิจารณาก็จะย่นเข้ามา ๆ ย่นเข้ามาสู่จิต เวทนานั้นจะค่อยหดตัวเข้ามา ๆ จากความสำคัญของจิต คือจิตเป็นเจ้าของตัวการ จิตเป็นเจ้าของเรื่อง เราก็จะทราบ ทุกขเวทนาในส่วนร่างกายก็ค่อย ๆ ยุบยอบ ค่อยดับไป ๆ ร่างกายก็สักแต่ว่าร่างกาย มีจริงอยู่อย่างนั้นตั้งแต่ทุกขเวทนายังไม่เกิด แม้ทุกขเวทนาดับไปแล้ว เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก ส่วนไหนที่ว่าเป็นทุกข์ ก็เป็นความจริงของมันอยู่อย่างนั้น มันไม่ได้เป็นทุกข์นี้ กายก็เป็นกาย เวทนามีก็เป็นเวทนา ใจก็เป็นใจ กำหนดให้เห็นชัดเจนตามเป็นจริงนี้ เมื่อจิตพิจารณาถึงความจริงแล้วเวทนามีดับ นี่ประการหนึ่ง

ประการที่สอง แม้เวทนาไม่ดับก็ตาม นี่หมายถึงเวทนาทางกาย แต่ก็ไม่สามารถทำ ความกระทบกระเทือนให้แก่จิตได้ สุดท้ายใจก็มีความสงบร่มเย็น สง่าผ่าเผยอยู่ในท่ามกลางแห่งทุกขเวทนาซึ่งมีอยู่ภายในร่างกายของเรา นี้จะเป็นส่วนใดหรือหมดทั้งตัวก็ตามที่ว่าเป็นทุกข์ ใจของเราก็ไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึงอะไรทั้งหมด มีความเย็นสบาย เพราะรู้เท่าทุกขเวทนาด้วยปัญญาในเวลานั้น นี่คือการพิจารณาทุกขเวทนาที่ปรากฏผลอีกแห่งหนึ่ง

การพิจารณาทุกขเวทนา ยิ่งเจ็บปวดมากเท่าใดสติปัญญาเราจะถอยไม่ได้ มีแต่ขยับเข้าไปเรื่อย ๆ เพื่อรู้ความจริง ไม่ต้องไปตั้งกฎเกณฑ์ ตั้งความสำคัญมั่นหมายขึ้นว่า “ให้ทุกขเวทนาดับไป” ด้วยความอยากของตนนั้น จะเป็นเครื่องช่วยเสริมทุกขเวทนาให้หนักขึ้นโดยลำดับ ความจริงก็พิจารณาให้เห็นความจริงเท่านั้น ทุกข์จะดับหรือไม่ก็ตาม ขอให้ทราบความจริงที่เป็นทุกข์หรือเกิดทุกข์ขึ้นมา ด้วยการรู้เท่าทางปัญญาของเราเป็นที่พอใจ เรากำหนดที่ตรงนั้น และสิ่งเหล่านี้มันเกิดมันดับอยู่อย่างนั้นภายในชั้น

กายมันเกิดขึ้นมาเป็นเวลาชั่วกาลชั่วระยะก็แตกสลายลงไป ที่เรียกว่า “แตกดับ” หรือ “ตาย” ทุกขเวทนาเกิดร้อยครั้งพันครั้งในวันหนึ่ง ๆ ก็ดับร้อยครั้งพันครั้งเหมือนกัน จะจริงถาวรที่ไหน เป็นความจริงของมันอย่างนั้น เอาให้ทราบความจริงของทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนด้วยปัญญาอย่าท้อถอยเลื่อนลอย สัญญามันหมายอะไรบ้าง สัญญานี้เป็นตัวการสำคัญมาก พอสังขารปรุงแพลีสเท่านั้นแหละ สัญญาจะยึดเอาเลย แล้วหมายมั่นหมายนี้ยุ่งไปหมด ที่ว่าพวกก่อกรรมพญุกุญหาให้เกิดเรื่องนั้นให้เกิดเรื่องนี้ขึ้นมา ก็คือพวกนี้เอง คือพวกสังขารกับพวกสัญญา ที่สำคัญมั่นหมายว่านั่นเป็นเรานั้นเป็นของเรา หรือนั่นเป็นทุกข์ เจ็บปวดที่ตรงนั้นเจ็บปวดที่ตรงนี้ กลัวเจ็บกลัวตาย กลัวอะไร ๆ ไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง กลัวไปหมด คือพวกนี้เป็นผู้หลอกให้กลัว จิตก็เลยหันไปตามและท้อถอยความเพียรแล้วแพ้ นั่น! ความแพ้อะไร? แม้แต่เด็กเล่นกีฬาแพ้ เขายังรู้จักอับอายและพยายามแก้มือ ส่วนนักภวานาแพ้กิลเลสแพ้ทุกขเวทนา ไม่อายตัวเองและกิลเลสเวทนาบ้าง ก็นับจะด้านเกินไป

จงทราบว่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอาการหนึ่ง ๆ ของจิตที่แสดงออกเท่านั้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับ “สัญญา อนตตา” นั่น ! มันก็เป็นอนตตาอย่างนั้นเอง แล้วไปถือมั่นยังงี้ ไปเชื่อมั่นยังงี้ว่าเป็นเราเป็นของเรา ว่าเป็นความจริง จงกำหนดตามให้รู้อย่างชัดเจน ด้วยสติปัญญาอันห้าวหาญชาญชัย ใจเพชรเด็ดดวงไม่ย่อท้ออ้อกิเลสและเวทนาทั้งมวล สังขารความปรุง เพียงปรุงแพลีส ๆ ๆ “ขึ้นมาภายในใจ” ใจกระเพื่อมขึ้นมา “แย็บ ๆ ๆ” ชั่วขณะ เกิดขึ้นในขณะไหนมันก็ดับไปขณะนั้น จะเอาสาระแก่นสารอะไรกับสังขารและสัญญาอันนี้เล่า

วิญญาณเมื่อมีอะไรมาสัมผัส ก็รับทราบแล้วดับไป ๆ ผลสุดท้ายก็มีแต่เรื่องเกิดเรื่องดับเต็มชั้นอยู่อย่างนี้ ไม่มีอันใดที่จีรังถาวรพอเป็นเนื้อเป็นหนังแก่ตัวเราอย่างแท้จริง ได้เลย หาชั้นสาระอันใดไม่ได้ในชั้นอันนี้ เรื่องปัญญาจงพิจารณาให้เห็นชัดโดยทำนองนี้

จะเห็น “ธรรมของจริง” ดังพระพุทธเจ้าสอนไว้ไม่เป็นอื่นมาแต่กาลไหนๆ ทั้งจะไม่เป็นอื่นไปตลอดกาลไหนๆ อีกเช่นกัน

เมื่อพิจารณาจนถึงขนาดนี้แล้ว ทำไมจิตจะไม่หลุดตัวเข้ามาสู่ความสงบจนเห็นได้ชัดเจนเล่า ต้องสงบและต้องเด่น ความรู้สึกที่จิตนี้ต้องเด่นดวงเพราะหลุดตัวเข้ามา เพราะความเห็นจริงในสิ่งนั้นๆ แล้ว จิตต้องเด่น เวทนาจะกล้าแสนสาหัส ก็จะไม่สลายไปด้วยการพิจารณาเห็นประจักษ์อยู่กับจิตแล้วตามความจริง ถ้าไม่ดับก็ต่างคนต่างจริงใจ ก็มีความสง่าผ่าเผยอาจหาญอยู่ภายในไม่สะทกสะท้าน ถึงกาลจะแตกก็แตกไปเถอะ ไม่มีอะไรสะทกสะท้านแล้ว เพราะเรื่องแตกไปนั้นล้วนแต่เรื่องของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งนี้ ไม่ใช่เรื่องผู้รู้คือใจนี้แตกไป ไม่ใช่ผู้รู้คือใจนี้ตายไป! มีแต่สิ่งเหล่านั้นเท่านั้นที่แตกดับสลายลงไป มีความสำคัญมั่นหมายของใจที่หลอกตนเองนี้เท่านั้นทำให้กลัว ถ้าจับจุดแห่งความสำคัญมั่นหมายนี้ว่าเป็นตัวมารยาที่ไม่น่าเชื่อถือแล้ว จิตก็ถอยตัวเข้ามาไม่เชื่อสิ่งเหล่านี้ แต่เชื่อความจริงเชื่อปัญญาที่พิจารณาโดยตลอดทั่วถึงแล้ว

อ้าว เมื่อจิตพิจารณาหลายครั้งหลายหนไม่หยุดไม่ถอย ความชำนาญในขั้นนี้ทำให้ปรากฏขึ้น รูปขั้นนี้จะถูกปล่อยไปก่อนด้วยปัญญาในขั้นเริ่มแรกพิจารณารูปขั้นนี้ ปัญญาจะรู้เท่าก่อนขั้นอื่นและปล่อยวางรูปได้ จากนั้นก็ค่อยปล่อยเวทนาได้ สัญญาได้ สังขารได้ วิญญาณได้ในระยะเดียวกัน คือรู้เท่า พุดง่าย ๆ พอรู้เท่าก็ปล่อยวาง ถ้ายังไม่รู้เท่ามันก็ยึดพอรู้เท่าด้วยปัญญาแล้วก็ปล่อย ปล่อยไปหมด เพราะเห็นแต่จิตกระเพื่อมแย้งๆ ไม่มีสาระอะไรเลย คิดดีขึ้นมาก็ดับ คิดชั่วขึ้นมาก็ดับ คิดอะไรๆ ขึ้นมาขึ้นชื่อว่าสังขารปรุงแล้วดับด้วยกันทั้งนั้นร้อยทั้งร้อย ไม่มีอะไรตั้งอยู่ได้นานพอจะเป็นสาระแก่นสารให้เป็นที่ตายใจได้เลย

แล้วมีอะไรที่คอยบ่อนหรือผลักดันสิ่งเหล่านี้ออกมาเรื่อยๆ เดี่ยวผลักดันสิ่งเหล่านี้และสิ่งเหล่านี้หลอกเจ้าของอยู่เรื่อยๆ นี่แหละท่านว่า “ประภัสสรจิต” จิตเดิมแท้ ผ่องใส ภิกษุทั้งหลาย แต่อาศัยความคละเคล้าของกิเลส หรือความจรมาของกิเลส มาจากรูปเสียงกลิ่นรส จากเครื่องสัมผัสต่างๆ จรมาจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความสำคัญมั่นหมายต่างๆ ไปกว้านเอามาเผาผลาญตัวเองนี้แหละ ที่มาทำให้จิตเศร้าหมองเศร้าหมองด้วยสิ่งเหล่านี้เอง

ดังนั้นการพิจารณา จึงเพื่อจะถอดถอนสิ่งเหล่านี้ ออกเพื่อเปิดเผยตัวจิตขึ้นมาด้วยปัญญาอย่างประจักษ์ จึงจะเห็นได้ว่า ในขณะที่จิตที่ยังไม่ได้ ออกเกี่ยวข้องกับอารมณ์ใดๆ เพราะเครื่องมือคืออายตนะยังไม่สมบูรณ์ ยังอ่อนอยู่ จิตประเภทนี้ย่อมสงบตัวและผ่องใส

ที่เรียกว่า “จิตเดิมเป็นจิตผ่องใส” แต่เป็นจิตเดิมของ “วิภูจักร” เช่นจิตเด็กแรกเกิดนั้นแล ซึ่งความเคลื่อนไหวต่างๆ ยังไม่สมบูรณ์พร้อมพอรับอารมณ์ต่างๆ ได้เต็มที่ ไม่ใช่จิตเดิมของวิภูจักรที่บริสุทธิ์เต็มที่แล้ว

ที่นี้เวลาพิจารณาออกไปโดยลำดับแล้ว อาการของกิเลสที่เคยเพ่นพ่านจะรวมตัวเข้าสู่จุดนั้น เป็นความผ่องใสขึ้นมาภายในใจ และความผ่องใสนี้แล แม้แต่เครื่องมือประเภท “มหาสติ มหาปัญญา” ก็ยังต้องลุ่มหลงความผ่องใสในระยะเริ่มแรกที่เจอกัน เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เคยเห็นไม่เคยพบมาก่อนเลย นับแต่วันเกิดและเริ่มแรกปฏิบัติ จึงเกิดความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ ดูเหมือนสง่าผ่าเผยไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบได้ในขณะนั้น ก็จะไม่สง่าผ่าเผยยังไง เพราะเป็น “ราชาแห่งวิภูจักร” ทั้งสามโลก คือกามโลก รูปโลก อรูปโลก มาแล้วเป็นเวลานานแสนกัปนับไม่ได้โน่นนะ เป็นผู้มั่งอำนาจเหนือจิต ครอบครองจิตอยู่ตลอดมา ในเวลาที่จิตยังไม่มีสติปัญญาเพื่อถอนตัวออกจากใต้อำนาจนั้น ก็จะไม่สง่าผ่าเผยยังไง! จึงสามารถบังคับจิตให้ไปเกิดในที่ต่างๆ โดยไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ แล้วแต่อำนาจแห่ง “วิบากกรรม” ที่ตนสร้างไว้มากน้อย เพราะกิเลสประเภทนางบังเงาเป็นผู้บังการ ความที่สัตว์โลกเร่ร้อนเกิดตายอยู่ไม่หยุด ก็เพราะธรรมชาตินี้แลทำให้เป็นไป

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงต้องพิจารณาให้เห็นชัด ความจริงแล้ว “ความผ่องใส” กับ “ความเศร้าหมอง” เป็นของคู่กัน เพราะต่างก็เป็นสมมุติด้วยกัน ความผ่องใสเพราะการรวมตัวของกิเลสต่างๆ นี้ จะเป็นจุดให้เราทราบได้อย่างชัดเจนว่า “นี่ คือจุดแห่งความผ่องใส” เมื่อมีความเศร้าหมองขึ้นมา ตามสภาพของจิตหรือตามชั้นภูมิของจิต ก็จะเกิดความทุกข์อันละเอียดในลักษณะเดียวกันขึ้นมาในจุดที่ว่าผ่องใสนั้นแล ความผ่องใส ความเศร้าหมอง และความทุกข์อันละเอียด ทั้งสามนี้เป็นสหายนั่น คือเป็นคู่กัน เพราะฉะนั้นจิตที่เป็นความผ่องใสนี้ จึงต้องมีความพะวักพะวนระมัดระวังรักษาอยู่ตลอดเวลา กลัวจะมีอะไรมารบกวนให้กระทบกระเทือน และทำให้จิตที่ผ่องใสนี้เศร้าหมองไป แม้จะเป็นความเศร้าหมองอันละเอียดเพียงใด แต่เป็นเรื่องของกิเลสที่ผู้ปฏิบัติทั้งหลายไม่ควรนอนใจทั้งนั้น จำต้องพิจารณาด้วยปัญญาอยู่ไม่หยุดหย่อน

เพื่อให้ตัดภาระกังวลลงไปโดยเด็ดขาด จงตั้งปัญหาถามตัวเองว่า “ความผ่องใสนี้คืออะไร?” จงกำหนดให้รู้ ไม่ต้องกลัวความผ่องใสนี้จะฉิบหายวายปวงไป แล้ว “เราที่แท้จริง” จะลุ่มจมฉิบหายไปด้วย การพิจารณาจงกำหนดลงไปในจุดนั้นให้เห็นชัดเจน ความผ่องใสนี้ก็ เป็น “อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ” เหมือนกันกับสภาพธรรมทั้งหลายที่เราเคยพิจารณามาแล้วไม่มีอะไรผิดกันเลย นอกจากมีความละเอียดต่างกันเท่านั้น

จึงไม่ควรไว้วางใจกับอะไรทั้งสิ้นขึ้นชื่อว่า “สมมุติ” แล้ว ปัญญาให้ฟาดฟันลงไป กำหนดลงไป ที่ตัวจิตนี้แหละ สิ่งจอมปลอมแท้ๆ มันอยู่ที่ตัวจิตนี้เอง ความผ่องใสนั่นแหละคือตัว จอมปลอมแท้ ! และเป็นจุดเด่นที่สุดในเวลานั้นแทบไม่ยากแต่ต้องทำลาย เพราะเป็น สิ่งที่รักสวณมากผิดสิ่งอื่นใด ในร่างกายนี้ไม่มีอะไรที่จะเด่นยิ่งไปกว่าความผ่องใสนี้ จนถึง กับให้เกิดความอัศจรรย์ ให้เกิดความรักความสวณอ้อยอิ่งอยู่ภายใน ไม่อยากจะทำอะไร มาแต่ต้อง นั่นนะ จอมกษัตริย์คืออวิชา !

เคยเห็นไหม? ถ้าไม่เคยเห็น เมื่อปฏิบัติมาถึงจุดนี้ ก็จะหลงเองแล้วก็จะรู้เอง ไม่มี ใครบอกก็รู้เมื่อสติปัญญาพร้อมแล้ว นี่แหละท่านเรียกว่า “อวิชา” คือตรงนี้เป็นอวิชา แท้ ไม่ใช่อะไรเป็นอวิชาแท้ อย่าพากันวาดภาพ “อวิชา” เป็นเสือโคร่งเสือดาว หรือเป็น ยักษ์เป็นมารไป ความจริงแล้วอวิชา ก็คือนางงามจักรวาลที่น่ารักน่าหลงใหลใฝ่ฝันของ โลกดีๆ นี้เอง อวิชาแท้กับความคาดหมายผิดกันมากมาย เมื่อเข้าถึงอวิชาแท้แล้ว เราไม่ ทราบว่าอวิชาคืออะไร? จึงมาติดกันอยู่ที่ตรงนี้ ถ้าไม่มีผู้แนะนำสั่งสอน ไม่มีผู้ให้อุบาย จะต้องติดอยู่เป็นเวลานานๆ กว่าที่จะรู้ได้พ้นได้ แต่ถ้ามีผู้ให้อุบายแล้วก็พอเข้าใจและเข้าถึง จุดนั้นได้ ไม่ไว้วางใจกับธรรมชาตินี้ การพิจารณาต้องพิจารณาเช่นเดียวกับสภาวะธรรมทั้ง หลาย

เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาอันแหลมคมจนรู้เห็นประจักษ์แล้ว สภาพนี้จะสลายตัวลง ไปโดยไม่คาดฝันเลย ขณะเดียวกันจะเรียกว่า “ล้างป่าช้าของวิภูจักรของวิภูจิตสำเร็จเสร็จ ลั่นลงแล้วใต้ต้นโพธิ์ คือความรู้แจ้งเห็นจริง” ก็ไม่ผิด เมื่อธรรมชาตินี้สลายตัวลงไปแล้ว สิ่งที่อัศจรรย์ยิ่งกว่าธรรมชาตินี้ซึ่งถูกอวิชาปกปิดเอาไว้ จะเปิดเผยขึ้นมาอย่างเต็มตัวเต็ม ภูมิทีเดียว นี่แลที่ท่านว่า “เหมือนโลกธาตุหวั่นไหว” กระทบอยู่ภายในจิต เป็นขณะจิตที่ สำคัญมากที่ขาดจาก “สมมุติ” ระหว่าง “วิมุตติกับสมมุติขาดจากกัน” เป็นความอัศจรรย์ สุดจะกล่าว ที่ท่านว่า “อรหัตมรรคพลิกตัวเข้าถึงอรหัตผล” หมายความว่าขณะจิตขณะนี้เอง ขณะที่อวิชาดับไปนั่นแล! ท่านเรียกว่ามรรคสมบูรณ์เต็มที่แล้ว ก้าวเข้าถึงอรหัตผล “อันเป็นธรรมและจิตที่สมบูรณ์แบบ” จากนั้นก็หมดปัญหา

คำว่า “นิพพานหนึ่ง” ก็สมบูรณ์อยู่ภายในจิตดวงนี้ ขณะที่อวิชากำลังสลายตัวลง ไปนั่น ท่านเรียกว่า “มรรคกับผลก้าวเข้าถึงกัน” ซึ่งเป็นธรรมคู่ ถ้าเปรียบกับการเดินขึ้น บันได เท้าข้างหนึ่งกำลังเหยียบอยู่บนบันไดขั้นสุด เท้าอีกข้างหนึ่งก้าวขึ้นไปเหยียบบนบันได แล้ว แต่ยังไม่ไต่ก้าวขึ้นไปทั้งสองเท้าเท่านั้น พอก้าวขึ้นไปบนบันไดทั้งสองเท้าแล้ว นั่นแล เรียกว่า “ถึงบ้าน” ถ้าเป็นจิตก็เรียกว่า “ถึงธรรม” หรือบรรลุดุธรรมขั้นสุดยอด ขณะเดียว

กับการบรรลุธรรมสิ้นสุดลง” ท่านเรียกว่า “นิพพานหนึ่ง” คือเป็นอิสระอย่างเต็มที่แล้ว ไม่มีกิริยาใดที่แสดงอีกต่อไปในการถอดถอนกิเลส นั้นท่านเรียกว่า “นิพพานหนึ่ง” จะว่า “อรหัตผล” ก็ได้ เพราะไม่มีกิเลสตัวใดมาแย้งแล้ว “นิพพานหนึ่ง” ก็ได้ แต่เมื่อจะแยกให้เป็นสมมุติโดยสมบูรณ์ตามหลักธรรมชาติ ไม่ให้มีความบกพร่องโดยทางสมมุติแล้ว ต้องว่า “นิพพานหนึ่ง” ถึงจะเหมาะเต็มภูมิ “สมมุติ” กับ “วิมุติ” ในวาระสุดท้ายแห่งการล้างป่าช้าของ “จิตอวิชชา”

พระพุทธเจ้าท่านว่า “นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขํ” สุขอื่นนอกจากความสงบไม่มี นี่หมายถึงความเป็นผู้สิ้นกิเลสของผู้ได้ “สุกุปาติเสสนิพพาน” ซึ่งยังทรงชั้นธอยู่ ดังพระอรหันต์ท่าน

การปฏิบัติศาสนาคือการปฏิบัติต่อจิตใจเราเอง ใครเป็นผู้รับทุกข์รับความลำบาก เป็นผู้ต้องหาถูกจองจำอยู่ตลอดเวลา คือใคร? ใครเป็นผู้ถูกจองจำถ้าไม่ใช่จิต! ใครเป็นผู้จองจำจิตถ้าไม่ใช่กิเลสอาสวะทั้งปวง! การแก้ก็ต้องแก้ที่ตัวของข้าศึกที่มีต่อจิตใจนั้นด้วย ปัญญา มีปัญญาอันแหลมคมเท่านั้นที่จะสามารถแก้กิเลสได้ทุกประเภท จนกระทั่งสลายตัวเองไปดังที่กล่าวมาแล้ว หมดยุติปัญหาใดๆ ทั้งสิ้น !

เรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นแต่เพียงอาการ ๆ เท่านั้น ไม่อาจมากระทบกระเทือนจิตใจให้กำเริบได้อีกเลย รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ก็เช่นเดียวกัน ต่างอันต่างจริง ต่างอันต่างว่า “มีก็มี ไม่มีก็ไม่มีปัญหาอะไร มีแต่จิตไปสำคัญมั่นหมาย เพราะความโง่เขลาของตน เมื่อจิตฉลาดพอตัวแล้ว จิตก็จริง สภาวะธรรมทั้งหลายทั้งในและนอกก็จริง ต่างอันต่างจริงไม่ขัดแย้งกัน ไม่เกิดเรื่องกันดังที่เคยเป็นมา

เมื่อถึงขั้นต่างอันต่างจริงแล้วก็เรียกได้ว่า “สงครามกิเลสกับจิตเลิกกรากันแล้ว ถึงกาลสลายก็สลายไป เมื่อยังไม่ถึงกาลก็อยู่ไปดังโลกๆ เขาอยู่กัน แต่ไม่โกรธกันเหมือนโลกเขาเพราะได้พิจารณาแล้ว

คำว่า “อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา” ถ้าไม่หมายถึงชั้นที่เรารับผิดชอบนี้จะหมายถึงอะไร? เราก็อธิบายแล้ว คือจบ “ไตรลักษณ์” ไม่ใช่จบพระไตรปิฎก แต่พระไตรปิฎกก็คือพระไตรลักษณ์อยู่นั่นเอง เนื่องจากพระไตรปิฎกพรรณนาเรื่องของพระไตรลักษณ์ตลอดเรื่อง

อนิจจัง คือความแปรสภาพ ทุกขัง อนตฺตา ก็ไม่ใช่เราอยู่แล้ว ยังอยู่ที่ไม่ใช่เรา ตายแล้วจะไปยึดอะไร เมื่อทราบความจริงอย่างนี้แล้วก็ไม่หวั่นไหวพรั่นพรึง ทั้งความเป็นอยู่แห่งชั้นธ ทั้งความสลายไปแห่งชั้นธ จิตเป็นแต่เพียงรู้ไปตามอาการที่ชั้นธเคลื่อนไหวและแตกสลายไปเท่านั้น ธรรมชาตินี้ไม่ได้ฉิบหายไปตามธาตุชั้นธ จึงไม่มีอะไรที่น่ากลัวในเรื่อง

ความตาย เอ้า จะตายเมื่อไรก็ตายไปไม่ห้าม ยังอยู่ก็อยู่ไปไม่ห้าม เพราะเป็นความจริงด้วยกัน

การเรียนให้จบเรื่องความตายเป็นยอดคน คือยอดเรา ผู้เรียนจบเรื่องความตายแล้วไม่กลัวตาย ยังเป็นอยู่ก็อยู่ไป ถึงวาระที่ตายก็ตายไป เพราะได้ทางซ้ายด้วยปัญญาไว้รอบด้านแล้ว เราจะไม่หวั่นไหวต่อความจริงนั้นๆ ซึ่งรู้อยู่กับใจทุกวันเวลานาทีอยู่แล้วโดยสมบูรณ์

เอาละ การแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควร พอดีเทปก็หมด